

OILAVIY ZO‘RAVONLIK O‘Z JONIGA QASD QILISHNING OMILI SIFATIDA

Rano Ismaylova

Nizomiy nomidagi TDPU “Amaliy psixologiya” kafedrasida dotsenti v.b.,
psixologiya fanlari nomzodi, PH.D

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan, o‘z joniga suiqasd qilgan yoki qasd qilishga moyilligi bo‘lgan turli yoshdagi xotin-qizlarga yordam ko‘rsatishda hududiy xususiyatlarni hisobga olish va idoralaro hamkorlikning samaradorligi haqida.*

***Kalit so‘zlar:** tazyiq va zo‘ravonlik, o‘z joniga suiqasd, qasd qilishga moyillik xotin-qizlar, psixologik yordam.*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается эффективность межведомственного сотрудничества и учета региональных особенностей при оказании помощи женщинам разного возраста, подвергшимся притеснениям и насилию, совершившим самоубийство или склонным к суициду.*

***Ключевые слова:** преследование и насилие, самоубийство, суицидальные женщины, психологическая поддержка.*

***Annotation.** This article examines the effectiveness of interdepartmental cooperation and consideration of regional characteristics in providing assistance to women of different ages who have been subjected to harassment and violence, who have committed suicide or are suicidal.*

***Key words:** persecution and violence, suicide, suicidal women, psychological support.*

Kirish. Suitsid – o‘z joniga qasd qilish hodisasi O‘zbekistonda XX asrning oxirlarida keng tarqalgan hodisa hisoblanadi. Garchi, o‘z joniga qasd qilish muammosi hamma vaqt barcha millatlarda mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da. “O‘z joniga qasd qilish” atamasi shaxsning o‘z hayotini tugatishga qaratilgan mustaqil, ko‘p hollarda ixtiyoriy va qasddan amalga oshirishi tushuniladi.

O‘z joniga qasd qilish deviant xulq-atvor ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, subyektda o‘z joniga qasd qilish haqidagi fikrlarning paydo bo‘lishi, o‘z joniga qasd qilish va o‘z joniga qasd qilish rejasini ishlab chiqishni o‘z ichiga olgan patologik fikrlash tarziga

ega ekanligini anglatadi. O'z joniga qasd qilish xulq-atvoriga bevosita o'z joniga qasd qilishga urinish ham kiradi.

Bugungi kunda o'z joniga qasd qilish hodisasi dolzarb mavzulardan biridir. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti statistik ma'lumotlariga ko'ra, o'z joniga qasd qilish harakatlarining soni-yiliga o'rtacha sakkiz yuz ming holatni tashkil qiladi. 15 milliondan ortiq odam turli sabablarga ko'ra o'z hayotini tugatishga qaratilgan xatti-harakatlarni amalga oshiradi. O'z joniga qasd qilish natijasida o'lim har-yili qayd etilgan barcha o'limlarning taxminan 1% ni tashkil qiladi. Ijtimoiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har qirq soniyada sayyorada fojeali (tugallangan) o'z joniga qasd qilish harakati sodir bo'ladi.

Tadqiqotning maqsadi tazyiq va zo'ravonlikka uchragan, o'z joniga suiqaqd qilgan yoki qasd qilishga moyilligi bo'lgan turli yoshdagi xotin-qizlarga kompleks yordam ko'rsatishda idoralararo hamkorlik samaradorligini oshirish usullari va yo'llarini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari sifatida

turli yoshdagi xotin-qizlarga nisbatan zo'ravonlik va zo'ravonlikning oldini olish, o'z joniga suiqaqd qilish yoki qasd qilishga moyilligi bo'lgan shaxslar bilan ishlash tartibini o'rganish uchun sotsiologik tadqiqotini o'tkazish va natijalarini miqdoriy va sifat tahlilini amalga oshirish;

ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni tahlil qilish va turli yoshdagi xotin- qizlarning zo'ravonlikka uchrashi, o'z joniga suiqaqd qilishi yoki qasd qilishga moyilligi darajaning o'sishiga qaysi omillar salbiy ta'sir ko'rsatishi va tendensiyalarni shakllantirishi, omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish belgilandi.

Tadqiqot obyekti: tazyiq va zo'ravonlikdan jabr ko'rgan, o'z joniga suiqaqd qilgan yoki o'z joniga qasd qilishga moyilligi bo'lgan xotin-qizlar qo'llab quvvatlash va yordam ko'rsatish tizimi

Tadqiqotning predmeti: tazyiq va zo'ravonlikdan jabr ko'rgan, o'z joniga suiqaqd qilgan yoki o'z joniga qasd qilishga moyilligi bo'lgan xotin-qizlarga kompleks yordam ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash mexanizmlari

O'zbekistonda o'z joniga suiqaqd yoki qasd qilish holati bo'yicha quyidagilar aniqlandi.

O'zbekistonda 2018-yildan 2020-yilgacha bo'lgan davrda o'z joniga qasd qilish va suiqaqd harakatlarining umumiy soni 22,6 foizga kamaygan. Kamayish tendensiyasi o'z joniga qasd qilishlar, parasuitsidlar, psixiatrlarning maxsus hisobida turganlar, turmaganlar va boshqa yo'nalishlar bo'yicha ham kamayib borayotganligi kuzatilmoqda. Biroq ayrim – Andijon, Qashqadaryo va Sirdaryo viloyatlarida shu davrda suitsidal holatlar ko'payganligi kuzatilgan.

O‘ziga xosliklarni e‘tiborga olgan holda, Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi huzuridagi Mahalla va oila ilmiy tadqiqot institutining ilmiy tadqiqot guruhi 2021-yil sentabr-dekabr oylarida “Tazyiq va zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan, o‘z joniga suiqasd qilgan yoki o‘z joniga qasd qilishga moyilligi bo‘lgan xotin-qizlarga kompleks yordam ko‘rsatish va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish” qisqa muddatli ilmiy loyihasi doirasida sotsiologik tadqiqot olib bordi. Tadqiqot representativligini ta‘minlash hamda barcha hududlarni qamrab olish maqsadida Xorazm, Surxondaryo hamda Namangan viloyatlari ajratib olindi va har birida 200 tadan anketa tarqatilib, tadqiqot o‘tkazildi. Qayta ishlashda 3 dona anketa yaroqsiz deb topilib, 597 nafar respondentlarning javoblari qayta ishlandi. Tadqiqot ishtirokchilarning yosh tarkibi va oilaviy holati 2 va 3-rasmlarda ko‘rsatilgan.

So‘rovnomadagi “Ijtimoiy yoki ruhiy ko‘mak berish markazlari faoliyati to‘g‘risida qayerdan ma‘lumot olgansiz?” degan savolga javoblar tahlilidan ma‘lum bo‘ldiki, aholi asosan “TV, radio, OAV” (21,9%), internet va ijtimoiy tarmoqlar (21,8%) hamda “targ‘ibot tadbirlari” (21,4%) orqali markazlar faoliyatidan xabardor bo‘lmoqdalar, respondentlarning har beshtadan biri (20,1%) “bunday markazlar borligidan” bexabar. Berilgan javoblardan ham ko‘rish mumkinki, markazlar faoliyati targ‘iboti haqidagi takliflar o‘rinlidir.

Ishtirokchilarining deyarli yarmi (48,4%) Ijtimoiy-ruhiy ko‘mak berish markazlari ish faoliyatlaridan qoniqishini ma‘lum qilishgan. Ishtirokchilarning deyarli har beshinchisi (18,9%) ushbu markazlar faoliyatidan qoniqmasliklarini bildirganlar. “Ijtimoiy yoki ruhiy ko‘mak berish markazlari faoliyati Sizni qoniqtirmasa, qaysi yo‘nalishdagi faoliyati qoniqtirmaydi” degan savolga huquqiy (17,1%) yo‘nalishdagi faoliyat qoniqtirmayotgani aytiladi, shuningdek, tibbiy (16,1%) hamda iqtisodiy (15,4%) yo‘nalishdagi faoliyat ham ularni ko‘proq qoniqtirmayapti. Javoblar tahlilidan ma‘lum bo‘ladiki, bugungi kunda markazlar hamkor tashkilotlar bilan birgalikdagi faoliyati qoniqarli emas.

E‘tiborli jihati – 16,1% respondentlarning tibbiy xizmatlardan noroziligi bo‘lib, ular xodimlarning qo‘pol muomalasi, dori-darmonlar yetishmasligi, o‘z vaqtida xabar olmasligini ma‘lum qilishgan. Maishiy zo‘ravonlikka duchor bo‘lganlar bilan ish olib borayotgan tashkilotlar orasida sog‘liqni saqlash tizimi faoliyati eng ko‘p respondentlarni (17,3%) qoniqtirmayotganligi ma‘lum bo‘ldi. Bu borada ikkinchi o‘rinda mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash (15,6%) hamda uchinchi o‘rinda huquqni muhofaza qilish organlari (14,2%) qayd etilgan. Xotin-qizlar o‘rtasida suitsidal holatlarning oldini olish maqsadida, aynan, ushbu organ vakillaridan zo‘ravonlikka uchrayotgan ayollar bilan ishlash borasidagi o‘z faoliyatlariga tanqidiy yondashishlari talab etiladi. “Turmush o‘rtog‘ingizning oilasida qaysi turdagi zo‘ravonlikka uchragansiz?” degan savolga, kelinlarga nisbatan ko‘proq (18,1%) kamsitish,

tahqirlash, kalaka qilish, urishish, ta'qib qilish kabi ko'rinishlarda namon bo'ladigan "ruhiy" zo'ravonliklar sodir etiladi. Navbatdagisi sodir etilayotgan "jismoniy" (9,4%) zo'ravonliklardir. Shuni ta'kidlash lozimki, bu ikkala ko'rinishdagi zo'ravonlik turlari oxir-oqibat jabrlanuvchida o'z joniga qasd qilish va qotillik kabi og'ir oqibatlarni keltirib chiqaradi. Ularning (49,9%) nizoli vaziyatda o'zlarini jazolanishlaridan "qo'rqaman" degan bo'lsa, 27,3 % "hayiqaman" degan javob variantini belgilaganlar.

Respondentlarda o'zlariga tazyiq o'tkazishganda, "nafrat" (14,4%) qayd etilgan bo'lsa-da, oxir-oqibat suitsidga olib keluvchi "qo'rquv" (13,1%), "dunyo qorong'u bo'lib, nima qilishni bilmay qolish" (9,2%), "aybdorlik" (8,9%), "umidsizlik" (8,2%) kabi tuyg'ularning har o'ntadan birida yashirin o'z joniga qasd qilish xavfi mavjud.

Oilalarda suitsid (zo'ravonlik) ni yuzaga kelish holatlarining ko'rsatkichlarini Smart tahlili asosida quyidagicha aniqlandi:

Olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar natijasida shaxslarning o'z joniga qasd qilish harakatining ijtimoiy-psixologik determinantlarining empirik modeli ishlab chiqildi. Hisob-kitob natijalariga ko'ra (3-rasm) Qoraqalpog'iston respublikasi uchun Ijtimoiy ($K1=0,115$), Tibbiy ($K2=0,079$) va Iqtisodiy ($K5=0,13$) bloklar ustuvor ekanligi aniqlandi, bu esa o'z navbatida:

Ijtimoiy sohada:

- bepul psixologik markazlar tashkil qilish;
- mahalla xodimlarining xotin-qizlarda o'z joniga qasd qilishga moyilligini aniqlash bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalarini maxsus treninglar orqali oshirish;
- aholi bandligini ta'minlash markazlarining faoliyatini takomillashtirish (aholida mexnat motivatsiyasini shakllantira olish ko'nikmalarini rivojlantirish, motivatsion intervyu usulini o'zlashtirish).

Tibbiy sohada:

- mahalla (uchastka) shifokorlarining psixologik va psixoterapevtik yordam ko'rsatish sifatini oshirish;
- jabrlanganlarni bepul dori-darmon bilan ta'minlash;
- viloyat ruhiy-asab kasalliklari dispanserida o'z joniga qasd qilishga moyilligi bo'lgan shaxslar reyestrini shakllantirish;
- o'z joniga qasd qilish xavfini baholash shkalalarini va aholini klinik ko'rikdan o'tkazish hamda tibbiy yordam ko'rsatishda ambulatoriya sharoitida tashvish va depressiyani aniqlash uchun anketalarni joriy etish.

Iqtisodiy sohada:

- tumanlarda ijtimoiy korxonalarini tashkil etish;
- tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishga ko'maklashish;
- banklardan kredit olish mexanizmini soddalashtirish.

Namangan viloyati uchun Huquqiy (K4=0,074) blok ustuvor ekanligi aniqlandi:

- ichki ishlar tizimi tomonidan Himoya orderi berishni takomillashtirish;
- bepul advokat bilan ta'minlash va huquqiy bilimni oshirishga yordam berish;
- ishonch telefoni orqali huquqiy maslahat berish tizimini rivojlantirish.

Surxondaryo viloyati uchun Psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash (K3=0,148) blok ustuvor ekanligi aniqlandi:

- har bir MFYni psixolog va psixoterapevt xodimlar bilan ta'minlash;
- maktablarda muammoli oilalar farzandlariga ko'maklashishda maktab psixologlari rolini oshirish;
- Ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalarida "xavf guruhi" va ularning oila a'zolariga zarur psixologik yordamni tashkil etish;
- ruhiy va xulq-atvor buzilishlarini erta tashxislash, o'z joniga suiqasd qilishning oldini olish va boshqa dolzarb yo'nalishlar bo'yicha tadqiqot rejasini ishlab chiqish.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O'z joniga suiqasd qilish jamiyatning jiddiy muammosi sifatida keng ko'lamli ishlarni amalga oshirish zarur.

Xususan:

- deviant xulq-atvor ko'rinishlaridan biri sifatida o'z joniga qasd qilish hodisasining o'rganishga doir sotsiologiya, psixologiya, huquqshunoslik, iqtisod yo'nalishlarida ilmiy tadqiqotlarni ko'proq olib borish va oldini olish metodologiyasini ishlab chiqish;
- suitsidal xulqning normal tarqalish xususiyatlaridan biri – erkaklar o'rtasidagi suitsid ko'rsatkichlarining ayollar suitsidan ko'p bo'lishi ekanligini e'tiborga olgan holda, ayollar suitsidi ko'rsatkichlarining yuqoriligini normadan tashqari holat sifatida baholash va uning oldini olish bo'yicha maxsus davlat dasturi ishlab chiqilib, unga qarshi kurash ishlarini maqsadli ravishda tashkil etish;
- o'z joniga qasd qilishlar ko'rsatkichlarida o'sish tendensiyasi kuzatilayotgan Andijon, Qashqadaryo va Sirdaryo viloyat mutasaddilarining ushbu holatlarga kuchli e'tibor qaratishi;
- aholi o'rtasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi "Zo'rlik ishlatishdan jabr ko'rgan xotin-qizlarni rehabilitatsiya qilishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ- 5116-son Qarorining mazmun-mohiyati, ushbu qaror asosida tashkil qilingan rehabilitatsiya markazlari va "Ishonch telefonlari" faoliyati to'g'risidagi xabardorlik darajasining pastligini e'tiborga olgan holda, ommaviy axborot vositalari orqali olib borilayotgan targ'ibot-tashviqot ishlarini kuchaytirish, rehabilitatsiya markazlarining hamkor tashkilotlar, xususan, jabrdiyda ayollarning huquqiy muammolarini hal qilishda IIV va prokuratura organlari bilan,

iqtisodiy masalalarda jabrlanuvchi yashaydigan MFYlar, mahalliy hokimliklar o'rtasida hamkorlik aloqalarini kengaytirish;

– MFY xodimlaridan ham norozilik yuqoriligini e'tiborga olgan holda, O'zbekiston Respublikasi Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi tomonidan alohida tadbirlarni amalga oshirish;

– xalqaro tajribalarga tayangan holda, jamiyatda fuqarolar o'rtasidagi zo'ravonliklarni bartaraf etish uchun ushbu jarayonning muhim elementi bo'lgan "zulm zanjiri"ni uzishga qaratilgan faoliyatni kuchaytirish kabilarni o'z ichiga oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi va Konstitutsiyasi / <https://constitution.uz/>
2. O'zbekiston Respublikasi va Neft Kodekslari / <https://www.lex.uz/>
3. O'zbekiston Respublikasi "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida" gi Qonuni / <https://lex.uz/docs/-4494709>
4. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida" gi Qonuni. / <https://www.lex.uz/>
5. "Xotin-qizlar va bolalar huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-829-son Qonuni/ <https://lex.uz/uz/docs/-6430272>
6. Ботиров Б., Ботирова С. Социцидал фаоллик ва уни прогнозлаш муаммолари./ Монография.-Тошкент.: "Фан ва технологиялар нашриёт уйи", 2021. 118 бет
7. Шоумаров Ғ., Соғинов Н.ва бошқалар. Суицид ҳолатларини тадқиқ этиш: муаммо ва ечимлар. Услубий қўлланма. Тошкент.2020.141 бет